

Mentsvár nélkül

GERGELY ÁGNES: ŐRIZETLENEK

Akik kultiválják a költő Gergely Ágnes eddigi szépprózáit, tanúsíthatják: a szkeptikus befejezésű, 1973-ban megjelent *A tolmács*ot három évre rá egy nyugalmasabb-rugalmasabb zárású könyv, *A chicagói változat* követte. Ez az utóbbi kötet a kiküzdött életben maradás biztató dokumentuma lett.

Negyedik regényében is föl villan a nyomasztó cselekmény optimistább, idill-közei változata. Benne mind az egymásnak teremtett főhősök szerelme, mind a borzasztó bajoktól, véletlen szerencsétlenségektől látogatott családtagok élete – feltételeken – normális kerékvágásba áll. Ha ez a szerencsés kimenetel-variáció az *Őrizetlenek* aranymetszéspontján idomul a szűkszavúan félelmetes történetmenethez, az addigi szomorú eseményektől rosszat sejtő olvasóban, ha bátortalanul is, de földeregné a bizakodás, hogy a lélekközelbe férkőzött kishősök annyi szenvedés után rátérhetnek az épülésükhöz, kiteljesedésükhöz vezető lankás ösvényekre.

A mű hajthatatlan szerzője azonban nem kegyelmez. Nem irgalmaz egyes szám első személyű narrátorának, özvegy Pásztor Zoltánné Gottel Karennek sem. Igazságkereső írópályája ugyan – mivel vállalásait hallatlan tisztességgel viszi véghez – töretlen marad, míg magánélete, igaz, rajta kívül fekvő okokból, sokszoros tragédiába, kilátástalanságba torkoll.

Végeredményben persze egyremegy, hogy bocsánatos mulasztásai, észrevétlen hibái közrejátszanak-e totális vesztesége létrejöttében, vagy csupán a sors szeszélye hagyja leszedett fának, céltalan, tétován. A kigázolásra számító befogadó mindenesetre az antik drámákra rímelő csapásoktól töményen keserű alkotást tesz le – megrendült szánakozással. Legfeljebb valami éjkomor katarzissal kárpótolhatja magát, átszenvedve a teljes napfogyatkozás élményének szorongatottságát.

Kevésbé okadatolt, indokolt, aláaknázott és keresztbe-kasul behálózott művel találkozáskor fölmerülne a kérdés: vajon szüksége volt-e az írónak az erkölcsi megtisztulás ógörög érzetének fölkeléséhez a fiziológiai indíttatású háríthatatlanságok ekkora volumenű felsorakoztatására? A lineáris elbeszélés kereteibe feszesen beágyazott regényben tudniillik olyan ártatlan teremtmények pusztulnak el, akik hagyományosan a jövőt képviselik, nemcsak a könyvbéli felnőttek számára, hanem a független létértelmezés közegyetértése szerint is. Ha az ilyen ártatlan felnővekvők egyszer csak eltűnnek a gyűlöletes semmibe, hiányuktól megszűnik a lehetőség, melynek lényege az élet folytatódásának reménye.

Az irodalmi, illetve zenei talentummal megáldott, ám genetikai hendikeppel sújtott kislányok szíváfájdító

Balassi Kiadó
Budapest, 2000
154 oldal, 1500 Ft

eltűnése kétségtelenül csak extrém összetevője az érzelmi hatáskeltés kihívását se mellőző író koncepciózus elképzelésének. Izlésesen kevéssé részletezett haláluk közlésének tényénél fontosabb ígéretes tehetségük természetének bemutatása. A lírai beállítottságú lánykát (az özvegy főhősnő édesgyerekét) szellemi fejlődésében ismerjük meg. A művészi érettsége különböző stációin keletkezett versmutatványok segítségével kísérhetjük végig világlátása elmélyülését, kifejező ereje gyarapodását. Benső viharairól tanúskodó költői kísérletei, népmeséket imitáló monológjai maradéktalanul pótolják hiányos jellem- és lélekrajzát. Főleg a vég közeledtét jelző versek mutatják döbbenetes intenzitással eredendő érzékenysége önpusztító fölfokozódását. (Gergely Ágnes hívei többször találkoznak itt saját – átengedett – lírai darabjaival.)

Finom ábrázolja a fogadott gyermek muzikalitásának és sérülékenységének összefüggéseit is – bár nála nem próbálkozhat fejlődésjelző mutatványokkal, lévén szakmailag *künnfentes* művészetélvező. A zongoristalányt az irodalmilag is megragadható átszellemülés készíti egy vizsgakonzerten az irreverzibilis vigyázatlanságra: határtalan könnyűnek találva magát lelép a magas pódiumról, s a művészi szárnyalás ellentettje, a közönséges gravitáció zsákmányául esik. Búcsúja nem gyermeki, nem siralmas, inkább a végzettél szembenező, beteljesületlenül is dicsőséges árnyalatú.

A két természetellenesen (vagy ami még rémítőbb, a természeti törvények negatív érvényesülése következtében) megszakadt karrier keserves gyázmunkára szorítja a túlélő főszereplőt. Ezért nem jár mesze a helyes felfogástól, aki úgy véli: maga a mű is nyilvánosságra hozott gyázmunka. Egyszersmind töredelmes emlékéllítés az árnyékká-szellemülők „más halmazállapotba” átlépése felett.

Az írói döntés más mementók kicövekelésének kötelmét is ráruházza Karenre. Előlük kitérnie egyenlő lenne az erkölcsi öngyilkossággal. A korábbi prózákból – legjobban az igen őszinte, 1983-as kiadású *Stációkból* – kimutatható önéletrajzi motiváció a második világháborús zsidóüldözés körülményeit Skandináviában vizsgáló fejezetek során megint visszatér. Pásztorné regényesített betétekben újból végigjárja azt a tanulmányutat, melyből Gergely Ágnes északi riportnaplója a nyolcvanas évek végén keletkezett. Az idegen műfaj illesztését a vezérszólamhoz (a szorosan vett családi történetekhez), írónk termékeny ötlettel úgy oldotta meg, hogy egyfelől életszerűbbé személyesítette a riportkönyv nyilatkozóit. Másrészt térbeli kapcsolatot konstruált közöttük és örökös továbbállásra, vándorlásra kényszerülő illékony és titokzatos szerelmi partnere között.

Ez a korrespondencia úgy valósul meg, hogy a norvég, dán, majd svéd tanulmányutak követik a filmforgatókönyv-tanácsadó Carlos mozgását, bolygását, az utolérés mind csökkenőbb esélyével. A mindkettőjük leghőbb vágyát képező újbóli találkozás és családalapítás, melynek kezdetei sokat ígérők voltak, kivihetetlen ábrándjuk marad. Egyedül az útinapló jön össze, s jelenik meg 1988. június kilencedikén, amikor a versíró leányka meghal. Az információszegény epilógusról bajos eldönteni, regényfüggő valóságot dolgoz-e fel, vagy képzeletkickek, álomfeljegyzések egymásutánját rögzíti kötelességszerű, önfeladó enerváltsággal. Pedig igazán elegáns, légiesen szép ez a zárórész! A megindító rezdületeket s a kemény felütéseket mesterien alkalmazó költő működik emögött is. S noha elzárkózik bárminő kozmikumtól vagy transzcendenciától, a talányosság – amit félrevezető konkrétumokkal relativizál – a testetlen lebegés hangulatával nem elringatja, hanem légszomjas magányban hagyja dideregni a rabul ejtett olvasót.

Ugyancsak poétikai találmány, hogy a számtalanszor előforduló sima közléseket egyszercsak jelképpé dúsítják a kontextusmódosítások. A metaforikus szférába-emelés bevált fogása az ismétlés – rafinált csúsztatásokkal, szóeltolásokkal. A könyvet indító és lecsengető hajóskapitány-jelenet háromszori felbukkanását, pillérszerepét példásan taglalta *Honti Mária*, a *Kortárs* 2000. októberi számában. Elemzését továbbgondolva rá kell jönnünk: a hajózás, az utazás metaforája az egész históriára kiterjeszthető. Frekvenciát előhozatala nélkül csökkenne a kompozíció dinamikája, akadna a történet szövés szálhúzó folyamatossága.

A tenger-átkeléseken kívül a vonatutazás bizonyos mozzanatainak ismétlése se mentes a konnotációktól. Az „odafelék” már-már analóg üldözésszámba menő (retardált) izgalmassága, meg a visszautak lassított töprengései, hitetlenkedő decrescendói átváltoznak a meghosszabbodó várakozás veszteségjelentéseivé, s előrevetítik a következő „rárepülés” kudarcát. Minél gyakrabban kerülnek elő a szövegben az oda-vissza utaló megjegyzések, az elbeszélő annál gyanakvóbbá tesz bennünket. Végül gondoskodik róla, hogy balsejtelveink beigazolódjának.

Az egymásra figyelés kötelmének megszegése rögeszmeszerűen nyugtalanítja a hősnőt. Kezdve az apró, társasági figyelmességek hálás nyugtázásán (a tapintatos ajándékozó levágja a rózsákról a tüskét stb.), folytatva az elővigyázatlanságokból adódó karambolokig, s befejezve a halált okozó balesetekkel a szerző gyönyörűen aládolgozik műve címének. Azon kívül, hogy egyetlen kifejező szóba sűrítette mondanivalóját, megvilágította azt is, hogy a könyv szorosan véve miről szól. Számomra az Őrizhetetlenek titulus is sokatmondó lenne. Még élesebben hangsúlyozná, hogy az őrizetlenség helyzeteinek kialakulásában voltaképp senki se vétkes. Az irányíthatatlan dolgok így fordulnak; oszmán-pestiesen mondva kizsmet és passz.

Ha belegondolunk abba, hogy Karen is árva, tehát csak magára számíthat, az ő múltjában már bőven kereshetünk közvetett bűnösöket. Az ő szüleinek nemzedékét bizony őrizték, hogy egyedei el ne menekülhessenek. Unokáik esetében azzal a tömeges jelenséggel állunk szemben, hogy a század utolsó évtizedeinek őrizhetetlenjei nagyszülők nélkül nőnek fel. A vigyázatlan történelem *utólag* vetette ki magából azokat, kik ezért a hiányért felelősek.

Gergely Ágnes a *Stációk*ban az esztergályosból magát tanárnővé felküzdő központi hős életútját 1933-tól 1956-ig tartó cselekményben követte nyomon. Ott sorra-rendre megjelölte a valódi, a potenciális és a tudat alatt „ellenünk vétkezőket”. Az új regényben nem a bűnökkel, de következményeikkel foglalkozik. A reá kevésbé hasonlító asszonyfigurája most fantomküzdelmet folytat velük, s alulmarad. Azt se tudjuk meg, ki vagy mi az az ólálkodó árnyék, s kik a figyelendő visszakísértők, akiknek eljövetelet észre nem venni kategorikus imperatívusként tilos...

Mindaz, amit a mű tartalmáról, belső formájáról néhány vonással érzékeltetni próbáltam, mintaszerű külső megoldások révén gyakorolja ránk különleges hatását. Fölzaklató cselekménye, s a rajta állandóan túlmutató többletjelentések szétszálazhatatlan műegészet képeznek. A felület-megmunkálás lelkiismeretessége, a szöveg csiszoltsága, a részarányok szigorú bemérése, a prózaíró praxis alatt kikristályosult egyéni stílusban ölt testet, egyszersmind ugyanebből következik. Fegyelmezettség és szabad intonáció, mélységmérő axiómák, a kimondás és elhallgatás tudatos interferenciája, a túldíszítettség kényes kerülése s a választékosan kopár mondatszekvenciák együtt járulnak hozzá a Gergely Ágnes-i tartást egyébként is jellemző írásmód elevenségéhez. A humoros eszközöket számúzi fegyvertárából, holott ironikus vénájáról úgyszintén tudunk, más-

korról és másunnan meggyőződhetünk. A rendületlen komolyság méltósággal vonul végig a könyvön. A fékezett kedélyállapot nemcsak azért állandósul, mert a *story* szüntelen élet-halál körül forrong. A kimért, egyenletes tempó sem engedi a tágabb amplitúdójú érzelmi kilengéseket. Hogy a csillapítottan hömpölygő felszín alatt milyen áramlatok örvénylenek, az csupán elképzelhető. A lelki drámázást, a szexuális ujjongást ez a fajta regulázottság nem engedi szabadjárára. Kölcsönvéve az író erre is vonatkozatható meghatározását, „az ablaktörő szerelem és a kapuzáró etika” ütköztetései alkalmával az ellentétpár utótagja kerül túlsúlyba.

Az értékméltató körjárat végén elkél a summázat, a mérlegkészítés. Az *Őrizetlenek* új kezdeményezés a regényalkotó közel negyven esztendő pályáján. A megelőzőeknél modelláltabb, tárgyyszerűbb, idegen anyaggal telítettebb feldolgoznivaló interiorizálása próba elé állította az eredendően enközpontú, színes életművű lírikust. Adekvát művészi eszközökkel, a külső formálás optimumát megközelítve kellett hitelesítenie egy – a szinte hihetetlen véletlenei miatt – ingatag eseménysort, s elfogadtatni, mint életmímelő fikciót. A merész szándékot a kidolgozás esztétikuma révén perfekt megvalósítás honorálta. Az átgondolt konstrukciót gazdagítja a két felejtethetlen gyermekportré. Bennük olthatatlan fájdalommal lüktet a reménygyilkos kiszolgáltatottság.

A főhős meg a főhősnő másfajta (politikai háttérű) kiszolgáltatottság áldozata. Sorukat homályosabb tükör hívja elő. A mérsékelt, elnémulásos fölvezetés nem hozza olyan közelségbe alakjaikat, hogy általánosíthatóan azonosuljunk velük. Hivatásuk szívós, felelős gyakorlataért, elit viselkedésükért mégis kijár nekik a főhajtó elismerés.

Erénye a regénynek, hogy magánéletre hegyezettsége ellenére lépten-nyomon érintkezik társadalomlélektani jelenségekkel; minőségekkel és minősíthetetlenekkel egyaránt. A szereplők apróbb-nagyobb, de sohasem pitiáner konfliktusai az undorító, fenyegető, hányaveti vagy épp minden iránt arcpirítóan közömbös mellékfigurákkal többlet árulnak el a négy évtizedig fönnálló rend embertorzító jellegéről, mint – a kőomlás után – megannyi hosszú, alapos, tudományos, mentségeket is latolgató történet-szi értekezés.

Izabella Zoltán

